

Het vrolijke opportunisme van de cyborg-feminist

Een origineel antwoord op
de versplinterde vrouwenbeweging

Het feminisme in de jaren negentig is meer versplinterd dan ooit. Vrouwen weten precies waarin zij van elkaar verschillen, maar wat bindt hen nog? De Amerikaanse biologe en feministe Donna Haraway formuleerde een origineel antwoord waarin ze feminisme, biologie en technologie met elkaar verweeft: het cyborgfeminisme. Cyborgs zijn wezens die tegelijkertijd mens en machine zijn. Vrouwen zijn allang cyborgs, vindt Haraway. En zodra we dat begrijpen, openen zich nieuwe, effectieve politieke strategieën. Een essay over Haraway's invloedrijke 'Manifesto for Cyborgs', dat ze in 1985 schreef en nu is vertaald onder de titel Het 'Cyborg Manifest'. Motto: wees liever een cyborg dan een godin.

Tanny Dobbelaar & Marjan Slob

Technologie biedt ongekende mogelijkheden. De Franse kunstenaar Orlan weet wat ze wil: ze wil de ideale vrouw zijn. Ze is al in het bezit van de neus van Cleopatra en het voorhoofd van Mona Lisa, maar haar verlanglijstje is langer: ze wil nog ogen als de godin Diana en een glimlach als Europa. Om haar doel te bereiken heeft Orlan in ongeveer vijftien jaar tijd zeven cosmetische operaties ondergaan. Ze zegt dat haar kunstwerk, getiteld *De reïncarnatie van St. Orlan*, langzamerhand wordt voltooid. Orlan zal gaan bestaan uit een assemblage van de onderdelen waaruit de ideale vrouw bestaat. Orlan laat iedere operatie op video vastleggen. Voordat ze plaatselijk

verdoofd wordt, zwaait ze wat met druiventrossen en hangt ze slingers om de hals van de chirurg. Deze video's zijn te zien op tal van festivals over 'het lichaam'. Volgens de laatste berichten is Orlan er niet mooier op geworden, maar dat is ook niet haar doel. Haar kunst bestaat uit het ondergaan van ingrepen waarmee ze de trekken gaat aannemen van vrouwen die ze bewondert. 'De vrouw' bestaat niet, lijkt Orlan te willen zeggen: 'de vrouw' moet nog worden gemaakt. Dankzij de wondere wereld van de plastische chirurgie kunnen we binnenkort eindelijk kennis maken met zo'n echte vrouw.

Technologie biedt ongekende mogelijkheden.

Onlangs woeëde er in Nederland een discussie over 'pijnlijk bevallen'. Een ruggeprik, toegediend in het ziekenhuis, blijkt ba-

ringspijnen te kunnen verzachten of zelfs weg te nemen. Voor- en tegenstanders van pijnloos bevallen putten zich uit in argumenten rond het gebruik van deze pijnstiller. Eén argument viel daarbij op: veel tegenstanders meenden dat pijnloos bevallen niet 'natuurlijk' is. Vrouwen die daarvoor kiezen, zouden zichzelf een ervaring ontzeggen die onlosmakelijk bij het moederschap hoort. Vreemd argument eigenlijk. Als er een verstandskies getrokken moet worden, zal immers niemand een verdoving weigeren omdat dat onnatuurlijk is.

Technologische ontwikkelingen stellen vrouwen voor keuzen waar ze enkele decennia geleden nog amper van konden dromen. Veroorzaken de mogelijkheden die de technologie ons nu biedt dat onze vrijheid toeneemt? Zeker, we kunnen ons lichaam steeds beter beheersen en de zwakke plekken ervan verbeteren. We kunnen een

pacemaker in laten zetten, we kunnen onze borsten uit voorzorg laten amputeren als bij ons het borstkanker-gen is geconstateerd. Technologie geeft ons meer macht over ons lichaam.

Tegelijkertijd is de keuzevrijheid die de medische technologie ons verschaft in wezen nogal relatief. Het zijn immers niet vrouwen zelf die bepalen welke alternatieven ze hebben: de machtige medische technologie programmeert die keuzen. Zo kon het gebeuren dat de eerste dure reageerbuisbaby werd geboren in India, een land waar de primaire gezondheidszorg nog wel wat te wensen overlaat.

Toch heeft het weinig zin om te zeggen dat 'de' medische technologie ons aan haar macht onderwerpt, stelt de Amerikaanse biologe en feministe Donna Haraway. Nóg inefficiënter vindt ze het om vrouwen die gebruik maken van een dergelijke technologie uit te maken voor naïevelingen die zich storten in de klauwen van het patriarchaat. Waarom? Omdat deze benadering van de technologie er op de een of andere manier van uitgaat dat er een puur vrouwelijk lichaam bestaat dat dreigt te worden aangetast door machines.

Haraway meent dat vrouwen al veel 'kunstmatiger' zijn dan ze veelal veronderstellen. Zonder technologie is ons huidige leven ondenkbaar, constateert ze vrolijk, we zijn allang vergroeid met technologie. Ga maar na: we scheren onze benen met een elektrisch apparaat, we reguleren onze vruchtbaarheid met pil of spiraal, ons eerste contact met een baby krijgen we via echografie. We dragen steunzolen, contactlenzen en gehoorapparaten. Onze kiezen zijn gevuld, onze haren permanent. Onze 'natuurlijke onschuld' hebben we al lang geleden definitief verloren.

Toegegeven, de consequenties van de nieuwste technologieën zijn behoorlijk vergaand. Maar die technologieën zijn niet bij voorbaat slecht of bedreigend. Al eeuwenlang ontwikkelen mensen immers gereedschap dat hen sterker en weerbaarder moet maken. Dat begon wellicht met de vuistbijl en evolueerde via wandelstok, buskruit en antibiotica naar Prozac, genen-tests en chemische wapens. Het nieuwe is hooguit dat de technologische ontwikkelingen deze eeuw wereldwijd en razendsnel verlopen – en gepaard gaan met steeds agressievere verkoopstechnieken en steeds zwaarder wegende financiële en politieke belangen. Wie van deze ontwikkelingen

profiteert en wie erbij verliest, is niet meer te overzien.

Het is in deze context dat Haraway in 1985 haar intrigerende cyborgmythe introduceerde. Het besef dat mensen zonder kunstmatigheden als machines en biomedische technieken haast ondenkbaar zijn, verbeeldde Haraway met: eigenlijk zijn we allemaal cyborgs, wezens die tegelijkertijd dier en machine zijn. En niet getreurd – wij cyborgs blijken uitstekend te kunnen leven met deze dubbelzinnige status.

We zijn al veel kunstmatiger dan we denken

Technologie is voor cyborgs een vanzelfsprekend onderdeel van hun bestaan. 'Kijk maar,' zeggen ze, 'zelfs onze denkvermogens, die we altijd als het toppunt van menselijk kunnen hebben beschouwd, besteden wij tegenwoordig onbekommerd uit aan rekenmachines en computers.'

Cyborgs erkennen dat technologie hun relaties met anderen vormgeeft. We communiceren met elkaar dankzij satellieten, telefoons, antwoordapparaten en de sorteermachines van de PTT. Deze technische snuffjes zijn van doorslaggevend belang voor het functioneren van de wereldpolitiek en de massamedia. En zelfs familierelaties zijn niet immuun voor technologische vondsten: de invloed van televisie op etenstijden is enorm en we kijken vaker naar goede gesprekken op televisie dan dat we ze voeren.

Goed beschouwd, zeggen cyborgs, is er niets natuurlijk meer aan onze leefwereld. 'Let daarom op als het woord natuur valt,' zeggen ze. 'Tien tegen een dat er een belang achter schuilt.' Daarin lijken cyborgs trouwens op feministen. Ook feministen waarschuwen immers dat de eeuwenoude ideeën over de vrouwelijke natuur meestal worden ingezet om vrouwen op hun plaats te houden.

De feministe in Donna Haraway zal deze opmerking dan ook zeker onderschrijven. Maar Haraway gaat verder. Ze vindt dat feministische uitspraken over vrouwen-in-het-algemeen getuigen van een totalitair

wereldbeeld. We kunnen er niet bij voorbaat van uitgaan dat alle vrouwen iets gemeenschappelijks hebben en daarom gezamenlijk actie moeten voeren. Doen we dat toch, dan stelen we de stem van zwarte vrouwen, arme vrouwen, moslimvrouwen, andere vrouwen die we helemaal niet kennen. Dan gebruiken we hen om onze eigen politieke belangen kracht bij te zetten.

In de afgelopen jaren hebben vooral zwarte vrouwen gewezen op het totaliserende karakter van feministische theorieën die zwegen over zaken als etniciteit en klasse. Daarmee ontmaskerden zwarte vrouwen de gedachte van veel westerse feministen dat 'vrouw'-zijn bepalend is voor alle problemen, ervaringen en idealen van alle vrouwen ter wereld. Haraway, die zichzelf socialistisch-feminist noemt, haakt in op deze kritiek. 'De pijnlijke schisma's onder feministen, om maar niet te spreken van die onder vrouwen, langs zo ongeveer elke denkbare breuklijn, hebben het hele concept "vrouw" ongrijpbaar gemaakt, tot een excuus voor de wijzen waarop vrouwen elkaar overheersen. Voor mij – en voor veel anderen die een vergelijkbare historische locatie hebben in blanke, middenklasse, radicale, Amerikaanse vrouwenlichamen van middelbare leeftijd – zijn er legio argumenten om in een identiteitscrisis te raken,' schrijft ze in *Het Cyborg Manifest*.

Met haar verwijzing naar de versplintering van 'het feminisme' en de aftandse indruk die het woord solidariteit tussen vrouwen daarmee heeft gekregen, toont Haraway een deel van haar motieven voor het aanpakken van de cyborgmythe. 'Niemand van "ons" heeft nog langer het materiële of symbolische vermogen om de realiteit aan "anderen" voor te schrijven,' zegt ze. Ook feministen zouden moeten begrijpen dat hun visie op de wereld slechts beperkt is, en niet gespeend van eigenbelang. Maar als je die stelling serieus neemt, hoe kun je dan ooit nog spreken van een gemeenschappelijke basis voor een feministische politiek?

Bij wijze van ironisch antwoord stelt Haraway een cyborgfeminisme voor. Als vrouwen al iets gemeenschappelijks hebben, dan is dat het feit dat ze cyborgs zijn, dat ze wonen in een wereld waarin mensen elkaar vanwege de geavanceerde technologie steeds meer beïnvloeden. Daarin onderscheiden vrouwen zich trouwens niet van mannen. Wat veel vrouwen wél gemeen hebben, is hun angst voor technologie – en

bijgevolg hun gebrek aan invloed op de meest ingrijpende hedendaagse ontwikkelingen. Ga maar na: nu zijn het vooral mannen die bepalen in welke technologische beloften 'wij' geld investeren en in welke niet. Het zijn dus vooral mannen die bepalen op welke manier 'wij' in de nabije toekomst zullen leven – en ten koste van wie dat zal gaan. Vrouwen doen er dus verstandig aan zich véél met technologie te bemoeien en plezier te krijgen in het omgaan met machines – in plaats van deze ontwikkelingen de rug toe te keren of zich zorgen te maken over hun lichaam dat opeens door technologie zou worden bedreigd. Machines zijn een deel van ons, van ons lichaam, zegt Haraway. Wij kunnen ons dus verantwoordelijk voelen voor onze machines.

Het cyborgfeminisme zal zich volgens Haraway bekommeren om tal van zeer concrete ontwikkelingen op deze wereld – maar in *Het Cyborg Manifest* staat ze nooit lang stil bij één bepaald probleem. Het manifest zit vol verwijzingen naar actuele discussies op het gebied van vrouwenstudies, media- en informaticasociologie, literatuurwetenschap, biotechnologie, science fiction en stromingen als 'artificial life'. Haar visionaire stijl suggereert soms in één zin een zeer complexe wereld: ze biedt haar lezers geen gemakkelijke maar wel inspirerende kost.

Opvallend is wel dat Haraway's *Cyborg Manifest* pas in de jaren negentig is 'ontdekt': zo verschijnt er binnenkort een bundel waarin Nederlandse feministen de invloed van Haraway op hun denken belichten.

Hier zullen we ons vooral richten op Haraway's ideeën over het cyborgfeminisme en de daaraan gekoppelde ideeën over technologie. Om dat enigszins tastbaar te maken, bekijken we nogmaals kunstenaars Orlan en pijnloos bevallen, maar nu met cyborg-ogen.

De Française Orlan die zichzelf ombouwt tot een supervrouw raakt aan een thema dat voor iedere vrouw speelt: in hoeverre willen we ons lichaam vrouwelijk maken? Velen onder ons scheren hun benen – nee, echt niet om te behagen, maar omdat we onszelf daar prettiger bij voelen. Datzelfde geldt voor ingrijpendere zaken als een nieuwe neus of andere borsten, li-

chaamsdelen die nogal wat rijke Amerikaanse tienermeisjes voor hun eindexamen cadeau krijgen. Ze ruilen hun vertrouwde lichaamsdelen grif in voor nieuwe omdat ze oprecht ongelukkig zijn met hun 'natuurlijk' lichaam.

Een cyborg zal deze meisjes niet bestempelen tot slachtoffer van een seksistisch schoonheidsideaal. Plezier en sociaal gemak zijn heel wat waard en een scheermes is gauw gepakt. Wel zal ze wijzen op de manier waarop de schoonheidsindustrie (westerse) vrouwen als consumentengroep probeert te manipuleren. De cyborg zal ook wijzen op de gevolgen daarvan voor andere wezens: voor dieren die als grondstof voor cosmetica worden gebruikt; voor arme vrouwen die voor een pover loon aan de lopende band potjes met crème vullen en een nieuwe neus wel kunnen vergeten. Een cyborg begrijpt dat het persoonlijke streven naar een mooier lichaam haar onherroepelijk betreft bij tal van andere wezens, waarmee ze – via een potje, een scheermes of wat dan ook – onvermijdelijk relaties creëert. Relaties waarvoor de cyborg zich verantwoordelijk voelt. Want ook al kunnen cyborgs niet alle relaties ter wereld naar hun goeddunken veranderen, ze zijn zich bewust van hun aandeel daarin. En dat is andere koek dan anderen bewust willen maken van hun onderdrukking door een of ander schoonheidsideaal.

Het eerste dat de cyborg zal opvallen in de Nederlandse discussie rond pijnloos bevallen, is dat er verschillende belangen tegenover elkaar staan. Artsen (steeds vaker vrouwen) krijgen meer werk als een ruggeprik normaler wordt. Vroedvrouwen, die zo'n prik niet mogen geven, raken hun werk dan juist kwijt. In deze discussie vindt een zwangere vrouw die een pijnloze bevalling wil dus een vroedvrouw tegenover zich. Dat maakt een feministische uitspraak over 'het algemene vrouwenbelang' in deze zaak onmogelijk.

Thuis bevallen heeft voor- en nadelen die iedere vrouw voor zichzelf zou moeten kunnen afwegen. Nu wordt die afweging voor haar gemaakt – in Nederland is een pijnloze bevalling slechts bij uitzondering toegestaan. Een cyborg zal pleiten voor de mogelijkheid om eventueel te kiezen voor deze technologie. En ze vindt dat iemand die een bevalling met ruggeprik wil blok-

Afrika

- Lesley Beake
De blinde reiziger.
Geb. f 27,50.
Jeugdroman over het leven aan de Kaap in Zuid-Afrika aan het begin van de vorige eeuw. Een avonturen- en een liefdesroman in één, met een spannend thriller-element als extraatje.

Klassiek

- Imme Dros
Odysseus. Een man van verhalen.
Jeugdboek, geïllustreerd door Harrie Geelen, geb. f 29,90 (na 1 jan. 1995 f 32,50). Bewerking van de verhalen van Homeerus met bijzondere aandacht voor Odysseus' zoon Telemachos.

Querido

Mooi

- Annie M.G. Schmidt
Het beetje Pippeloentje.
Met prenten in schitterende kleuren van Harrie Geelen. Elfde druk, geb. f 19,90. Voor een nieuwe generatie (en alle oudere) komt Pippeloentje weer tot leven en wordt hartstochtelijk bemind.

Haiti

- Frances Temple
Een beetje zout.
Geb. f 27,50. Actuele jeugdroman over een jonge Haitiaan, volgeling van president Aristide. Ondanks ernstige mishandelingen door de Tonton-Macoutes blijft hij geloven in de mogelijkheden van een betere toekomst.

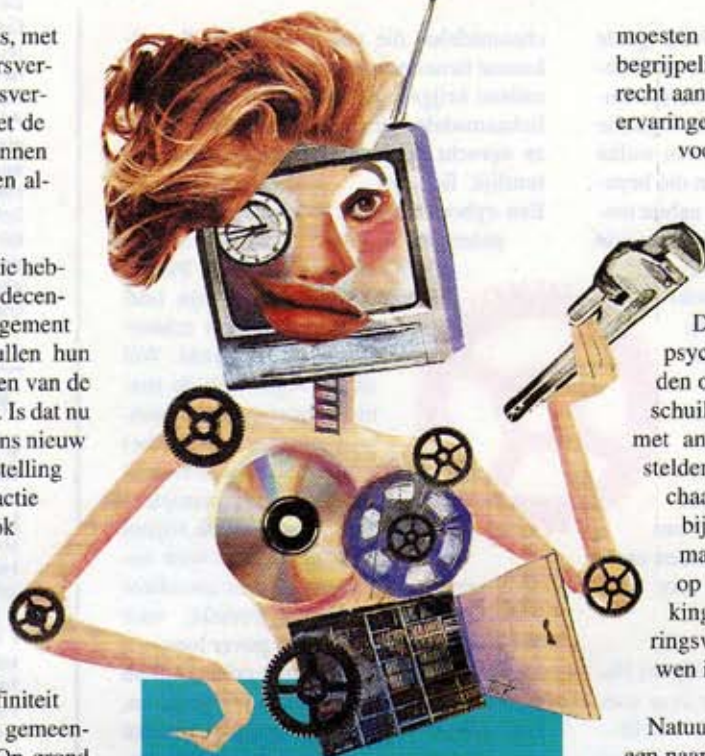

keren omdat het niet 'natuurlijk' is, met twee maten meet. Immers, de kersverse moeder gaat na haar bevallingsverlof weer – heel onnatuurlijk – met de brommer naar haar werk. En binnen een jaar is haar kind ingeënt tegen allerlei 'natuurlijke' ziekten.

Sommige *hardboiled* feministen die hebben moeten toezien hoe de laatste decennia het vertrouwde politieke engagement onder vrouwen is gesmolten, zullen hun teleurstelling bij deze commentaren van de cyborg niet kunnen onderdrukken. Is dat nu het nieuwe feminisme? Moet dit ons nieuw elan brengen? Deels is die teleurstelling terecht – een blauwdruk voor actie geeft Haraway niet en ze laat ook principieel onbeslist wat vrouwen nu precies bindt. Cyborgs bepalen namelijk per situatie voor welke belangen en idealen ze zich willen verenigen. Hun solidariteit is gebaseerd op hun affiniteit met andere wezens en niet op een gemeenschappelijke seksuele identiteit. Op grond van hun affiniteiten kunnen cyborgs zich tijdelijk verbinden met andere vrouwen, maar ook met andere mannen, machines, dieren of 'het milieu'.

Haraway moedigt vrouwen aan om zich, met behulp van deze tijdelijke bondgenootschappen, in te zetten voor concrete politieke doelen. Welke doelen dat precies zijn, zegt Haraway niet, al verwacht ze zelf duidelijk de grootste politieke fricties op het terrein van biotechnologie en massamedia. Uiteindelijk bepalen cyborgs zelf waar hun prioriteiten liggen. Die prioriteiten kunnen verschuiven; cyborgs zijn niet onveranderlijk en de wereld is dat evenmin.

Te abstract? Welnee. Neem de wereldbevolkingsconferentie van de Verenigde Naties in Cairo, die in september werd gehouden. Daar verenigden vrouwen van allerlei kleuren, klassen en levensovertuigingen zich voor een gezamenlijk belang: het beheersen van hun vruchtbaarheid. Zij deelden de wereld gezamenlijk mee dat zij zich deugdelijk wilden kunnen informeren over de voor- en nadelen van bepaalde anti-conceptiemethoden. 'Behandel ons niet als broedmachines, maar als gesprekspartners,' zeiden ze. 'Zorg dat we ons kunnen scholen. Dat we toegang hebben tot betaalbare middelen om onze vruchtbaarheid te re-

**Haraway:
'Wees liever
een Cyborg
dan een godin'**

gelen. Dan zijn we wijs genoeg om zelf een beslissing te nemen die in overeenstemming is met de rest van onze opvattingen.' Dat was wat dit verbond van vrouwen op de conferentie naar voren bracht. Dit was zonder twijfel een schitterend staaltje van cyborgfeminisme. Deze vrouwen begrepen dat technologie, in dit geval moderne voorbehoedsmiddelen, de kwaliteit van hun leven kon verbeteren. Ze verweten regeringen dat zij de vruchtbaarheid van vrouwen te veel beschouwden als een 'natuurlijk' gegeven dat moest worden ingedamd. Het is heel goed mogelijk dat de vrouwen op de conferentie bij een andere gelegenheid recht tegenover elkaar staan. Cyborgs zijn immers ook op fronten actief waarin hun vrouw-zijn er veel minder toe doet. Maar in Cairo lieten ze zien dat ze elkaar weten te vinden als dat nodig is. Ze begrepen dat ze een taal

moesten vinden die voor alle regeringen begrijpelijk zou zijn. Die taal deed geen recht aan al die uiteenlopende vrouwelijke ervaringen, inzichten en emoties. Maar voor de cyborgs was dat op dat moment geen probleem. Zij beschouwden zichzelf in Cairo niet als lotgenoten met eenzelfde ervaring, maar als bondgenoten met eenzelfde belang. Deze vrouwen hebben dus geen psychologische maar een sociale reden om zich te organiseren. Misschien schuilt daarin wel het grootste verschil met andere, vroegere feministen, die stelden dat zelfbeschikking over het lichaam noodzakelijk moest beginnen bij bewustwording van en kennismaking met 'het eigen lijf'. Invloed op een wereldomspannende bevolkingspolitiek bereik je niet met ervaringsverhalen. Dat begrepen de vrouwen in Cairo maar al te goed.

Natuurlijk is cyborgfeminisme maar een naam, niets meer dan een manier van kijken naar praktijken die allang bestaan. Haraway bedacht de term in 1985 omdat ze zich grote zorgen maakte over de wijze waarop het feminisme zich ontwikkelde. Ze introduceerde de cyborg als een zachtmoedig tegengif voor een aantal trends in het feminisme waartegen ze zich wilde keren. Voorbeelden daarvan zijn de apolitieke vrouwen die een harmonieuze relatie met de godin in zichzelf voldoende vinden om de wereld te veranderen; de feministen die elkaar in een keurslijf duwen met het verwijt niet correct feministisch te zijn, en vooral degenen die 'grootkapitaal', 'patriarchaat' en 'wetenschap en technologie' de schuld geven van de problemen in de wereld zonder er zelf verder verantwoordelijkheid voor te nemen. 'Werp die onschuld en naïviteit van je af,' zegt Haraway. 'Wees liever een cyborg dan een godin.'

Op 26 en 27 november is er in De Balie in Amsterdam een cyborg-weekend, vol debatten en presentaties van interactieve computerinstallaties van vrouwelijke kunstenaars. Donna Haraway is de centrale gast. Hier worden twee boeken gepresenteerd: *Het Cyborg Manifest*, vertaald door Arno Beukers en ingeleid door Karin Spaink (uitgeverij De Balie), en de essaybundel *Poste Restante* (onder redactie van Rosi Braidotti), waarin verschillende Nederlandse feministen schrijven over de invloed van Haraway op hun werk (uitgeverij Kok Agora). Voor meer informatie: De Balie, tel.: 020-6233673.